

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТУВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ З ТЕМИ «СИНОНІМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» ДЛЯ УЧНІВ З ОПП

FEATURES OF ADAPTING TEACHING MATERIALS ON THE TOPIC OF 'SYNONYMS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE' FOR STUDENTS WITH SEN

Важливою умовою успіху шкільної інклюзії є компетентність учителів у роботі з учнями з особливими освітніми потребами, що зумовлює необхідність розробки методичних прийомів відповідно до конкретного предмета вивчення.

У статті зауважено, що адаптування навчальних матеріалів відповідно до потреб дитини є однією з головних умов її успішного навчання; проаналізовано матеріал шкільних підручників за темою «Синоніми», включно із підручником за нозологією F70, та запропоновано способи адаптації завдань із теми «Синоніми» для учнів 5 класу з інтелектуальною недостатністю легкого ступеня; Учителю та асистенту учителя, які працюють з учнями з ООП п'ятого класу, важливо дотриматися принципу наступності в освітньому процесі, бо чимало завдань, які потрібно вирішувати вчителям початкової школи, залишаються актуальними і в середній школі. Для збагачення словника кожної дитини з ОПП необхідно адаптовувати навчальні матеріали. Різновидами адаптації є спосіб подання матеріалів, виконання та спрощення завдань тощо. У статті акцентовано на способах роботи і завданнях, які можна впроваджувати для всіх учнів інклюзивного класу, проте враховувати, що діти з інтелектуальними порушеннями потребують більше часу на вдосконалення набутих навичок. Для учнів з ОПП під час вивчення теми «Синоніми» пропонуємо методичні прийоми маркування тексту, зменшення завдань, подачу довідкових слів для продовження синонімічних рядів, зменшення кількості рядів, кількості слів у кожному з них та добору слів із конкретним значенням, використання як візуальної опори інтелект-карт, які можуть бути застосованими для всього інклюзивного класу, тому що інтелект-карти візуалізують, класифікують, структурують та виділяють зв'язки, залежності, причини та наслідки, допомагають структурувати складні теми, що підвищує ефективність запам'ятовування.

Ключові слова: інклюзивне навчання, особливі освітні потреби, легка інтелекту-

альна недостатність, українська мова, синоніми, адаптація завдань.

An important condition for the success of school inclusion is the competence of teachers in working with students with special educational needs, which necessitates the development of methodological techniques specific to the subject being studied.

The article notes that adapting educational materials to the child's needs is one of the main conditions for their successful learning; analyses the material in school textbooks on the Ukrainian language on the topic of 'Synonyms', including the textbook on nosology F70, and proposes ways of adapting tasks on the topic of 'Synonyms' for 5th grade students with mild intellectual disabilities.

It is important for teachers and teaching assistants working with fifth-grade students with SEN to adhere to the principle of continuity in the educational process, as many of the tasks that primary school teachers have to solve remain relevant in secondary school. In order to enrich the vocabulary of each child, it is necessary to adapt teaching materials for children with SEN. Types of adaptation include the method of presenting materials, performing and simplifying tasks. The article focuses on methods of work and tasks that can be implemented for all students in an inclusive class, but it should be noted that children with intellectual disabilities need more time to improve their acquired skills.

For students with SEN, when studying the topic 'Synonyms,' we suggest methodological techniques for marking text, reducing tasks, providing reference words to continue synonym series, reducing the number of series, the number of words in each of them, and selecting words with specific meanings, using mind maps as visual aids, which can be applied to the entire inclusive class, because mind maps visualize, classify, structure, and highlight connections, dependencies, causes, and effects, helping to structure complex topics, which increases memorization efficiency.

Key words: inclusive education, special educational needs, mild intellectual disability, Ukrainian language, synonyms, task adaptation.

УДК 376-056.36:811.161.2'373.421-044.332](045)

DOI <https://doi.org/10.32782/ip/89.4>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Зелінська О.Ю.,

orcid.org/0000-0002-7965-428X

докт. філол. наук, професор,
професор кафедри української мови
та методики її навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

Тищенко Т.М.,

orcid.org/0000-0003-1601-2543

канд. філол. наук, доцент,
професор кафедри української мови
та методики її навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Упровадження інклюзивної освіти має на меті стати позитивним досвідом, який приносить користь як дітям з особливими освітніми потребами, так і їхнім одноліткам без таких потреб. Важливою умовою успіху шкільної інклюзії є компетентність учителів у роботі з учнями з особливими освітніми потребами, що зумовлює необхідність розробки методичних прийомів відповідно до конкретного предмета вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині маємо чимало наукових праць, автори яких торкаються проблем навчання в інклюзивних класах. Науковці аналізують правові засади інклюзивного

навчання, наголошують на вагомості забезпечення рівного доступу до освіти, аналізують загальношкільні стратегії, що передбачають співпрацю між різними установами, підтримку та участь батьків, описують специфіку організації освітнього середовища, моделі взаємодії між педагогічними працівниками, а саме учителем та асистентом учителя.

Більшою мірою розроблено теоретичні та практичні аспекти навчання дітей із особливими освітніми потребами для початкової школи. До прикладу, сучасні підходи до навчання української мови в початковій школі проаналізовано в статтях С. Стеблук і О. Хоми. Висновки авторів статті ґрунтуються на спостереженнях за діяльністю вчителів

початкової школи, асистентів учителя, бесід під час організації педагогічних практик [9, с. 51]. В іншій статті дослідниці виокремлюють блоки з методики навчання мовно-літературної освітньої галузі в інклюзивному освітньому середовищі (загальнотеоретичний; психолого-педагогічний; методичний) та дають їм загальну характеристику. У публікації С. Стеблюк і О. Хома описують моделі співпраці вчителя та асистента вчителя, з-поміж яких виокремлюють консультування, навчання та співпрацю [8, с. 225].

Г. Блеч аналізує підходи до навчання української мови школярів з інтелектуальними порушеннями і зауважує, що «надзвичайно важливо навчити дітей сприймати і правильно розуміти фактичний зміст сприйнятого висловлювання (тексту, завдання, пояснення, інструкції тощо)» [3, с. 20]. Чимало завдань, які потрібно вирішувати вчителям початкової школи, залишаються актуальними і в середній школі. У статті Г. Блеч йдеться про завдання «навчати школярів будувати власні висловлювання»; «формувати...навички діалогічного та монологічного мовлення», «розширення словника». Суттєвим є зауваження авторки статті про те, що «робота з лексикою має індивідуальний характер і зорієнтована на збагачення словника кожної дитини» [3, с. 21].

І. Даценко, Р. Павлюк зазначають, що «кожна тема з української мови повинна включати методи і прийоми, які будуть використані вчителем чи асистентом вчителя, мають сприяти засвоєнню умінь, навичок, знань учня з урахуванням його/її особливостей навчання» [5]. Автори наголошують на необхідності адаптування навчальних матеріалів для дітей з особливими освітніми потребами [5] та зауважують, що асистент учителя разом із учителем здійснює роботу з адаптації навчальної програми для учня з особливими освітніми потребами й допомагає вчителю у виготовленні наочного приладдя [5].

У навчально-методичному посібнику «Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів 5–10 класів з порушеннями інтелектуального розвитку» до ключових компетентностей, які необхідно сформулювати в учнів із порушеннями інтелектуального розвитку, віднесено такі: володіння державною мовою, що передбачає елементарні вміння та навички (у межах мовленнєвих можливостей) усно і письмово висловлювати свої думки; усвідомлення ролі мови для спілкування та культурного самовираження; можливість спілкуватися рідною мовою (у межах пізнавальних можливостей), що передбачає використання рідної мови в різних комунікативних ситуаціях, зокрема в побуті, освітньому процесі, культурному житті громади. Спільними для всіх ключових компетентностей є такі вміння: спілкуватися, взаємодіяти та співпрацювати з дорослим та однолітками, сприймати інструкції та навчальні

завдання, керувати емоціями, регулювати власну поведінку [7, с. 5–6]. Різновидами адаптації є спосіб подання матеріалів, виконання та спрощення завдань. Практичний аспект цієї проблеми є менш розробленим.

Формулювання цілей статті. Адаптування навчальних матеріалів відповідно до потреб дитини є однією з головних умов її успішного навчання. Мета публікації – проаналізувати матеріал шкільних підручників з української мови та запропонувати способи адаптації завдань з теми «Синоніми» для учнів 5 класу з інтелектуальною недостатністю легкого ступеня.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час навчання мови дітей з особливими освітніми потребами вирішальне значення має забезпечення їхнього успіху та самооцінки. Важливо розвивати їхню впевненість у собі, сильні сторони та інтереси, оскільки вони часто відчують стрес, неповноцінність і соромляться своїх слабкостей.

Розглянемо подання матеріалу для учнів 5 класу з ООП на прикладі теми «Групи слів за значенням: синоніми», викладеної в рекомендованому МОН України підручнику [10, с. 26]. Автори підручника О. М. Семеног, Т. І. Дятленко, М. Д. Білясник, В. В. Волницька для ознайомлення з цією темою застосовують текстоцентричний підхід та методичний прийом маркування тексту. С. Стеблюк і О. Хома на підставі проведеного дослідження переконують, що «застосування текстоцентричного методу навчання сприяє засвоєнню української мови на всіх її рівнях. Окрім того, текст несе різноманітну інформацію: про історію нашої країни, її сьогодення, про навколишній світ, природу, роль людини в ній тощо. Він забезпечить інтеграцію на уроках української мови та читання» [9, с. 51]. А. Колупасєва зауважує про те, що «забезпечення ефективного навчання учнів з інтелектуальними порушеннями потребує добору відповідних і різноманітних стратегій навчання. Проте прийнятними можуть бути чимало навчальних стратегій, що використовуються для учнів з типовим розвитком. Під час роботи в класі можна використовувати ті самі методи роботи, що й з іншими дітьми. Утім треба виділяти учням з інтелектуальними порушеннями більше часу на вдосконалення вмінь» [5, с. 83]. Із запропонованим у підручнику текстом можуть працювати і діти з особливими освітніми потребами, які мають порушення інтелектуального розвитку легкого ступеня, отже, одночасно всі діти інклюзивного класу виконуватимуть те ж завдання.

Методичний прийом маркування тексту допомагає дітям з ООП правильно сприйняти зміст тексту та структурувати інформацію, розвинути навички аналізу матеріалу. Це вид роботи з текстом передбачає виокремлення ключових слів, фраз, абзаців або частин тексту за допомогою кольору, символів, підкреслення чи позначок.

Адаптація завдання із застосуванням прийому маркування полягає в тому, що для дитини з ООП ми можемо запропонувати меншу кількість маркерів та способи маркування. Наприклад, для всіх учнів запропонуємо п'ять маркерів 1) «я це знаю», 2) «цього не знав (ла)»; 3) «я здивований (на)», 4) «я думав (ла) по-іншому»; 5) «мені це не зрозуміло, треба пояснити». Для школярів з ООП запропонуємо два або три маркування (наприклад, 1, 2, 5). Діти без особливих освітніх потреб можуть маркувати текст у таблиці за допомогою спеціальних позначок, а учням з ООП запропонуємо колірні відповідники позначок, які вони можуть робити безпосередньо в тексті підручника. Використовуючи прийом маркування тексту, асистент учителя роздає дітям картки з маркерами. Отже, усі виконують однакове завдання.

За допомогою синонімів на основі знайомих слів діти збагачують словниковий запас і вчать ускладнювати свої висловлювання. У підручнику подано синонімічний ряд слів на позначення процесів мовлення: «говорити, казати, мовити, розмовляти, гомоніти, балакати, бурмотіти, мурмотати, бубоніти, белькотати, шептати, шамкати, цвенькати, базікати, бовкати, теревенити, торочити, натякати, варнякати» [10, с. 26]. У цьому переліку є слова, які, безперечно, знайомі учням, вони можуть їх позначити кольоровим маркуванням.

Розмаїття вправ до теми «Синоніми» у підручнику з української мови для 5 класу пропонує О. Авраменко [1, с. 43 – 45]. У вправі 2 [1, с. 44] подано чотири ряди слів, по п'ять у кожному, і поставлено завдання визначити, у якому з них усі слова є синонімами. Таке завдання можемо пропонувати дітям з порушеннями інтелектуального розвитку легкого ступеня, але зменшити кількість рядів, кількість слів у кожному з них та дібрати слова із конкретним значенням. Наприклад, не будемо використовувати рядок А, бо в ньому абстрактна лексика: добрий, чуйний, співчутливий, людяний, чесний; можемо залишити рядок Б, у якому дієслова на означення процесів мовлення: говорити, мовити, верзти, балакати, базікати, але зменшити кількість слів, не будемо використовувати рядок В зі словами багато, чимало, безліч, тьма-тьмуца, темрява, залишимо рядок Г зі словами віхола, хуртовина, завірюха, метелиця, сніг, зменшивши кількість до трьох, наприклад, метелиця, завірюха, сніг.

Для опрацювання теми «Синоніми» та адаптації подання матеріалу і завдань можемо використати матеріал підручника «Українська мова: для осіб з особливими освітніми потребами (F70)» (автори – О. А. Анохіна, В. В. Ляшенко, К. С. Тороп) [2, с. 44–48]. Тут представлено різні способи адаптації завдань. У вправі № 4 [2, с. 45] подано текст, виділено слова, до яких треба дібрати синоніми з довідкового блоку. У довідці подано таку

ж кількість слів, скільки виділено синонімів. Для учнів без особливих потреб можемо також запропонувати це завдання, але в довідковому блоці значно збільшити кількість слів, щоб вони обрали з них потрібне слово.

Кращому запам'ятовуванню і збагаченню словника учнів сприяє те, що спочатку передбачено усну відповідь, а потім запис слова з тексту і віднайденого до нього синоніма у стовпчик. Такий прийом передбачає повтор навчального матеріалу з подальшим структуруванням. Отже, у цьому випадку спостерігаємо адаптацію способу отримання відповіді. Написання слів у стовпчик увиразнює перелік слів, які перебувають у синонімічних відношеннях. За допомогою блоку для довідок є можливість вводити до лексики учнів нові слова.

Загальна характеристика рівнів навчальних досягнень учнів із порушеннями інтелектуального розвитку легкого ступеня для середнього та достатнього рівнів передбачає, що «учень (учениця) в основному здатний /на відтворити більшу частину навчального матеріалу, застосовує знання, уміння й навички в аналогічних та відносно нових умовах. Здатний самостійно і правильно виконувати дії, аналогічні та відносно нові завдання» [7, с. 12].

З-поміж навчальних стратегій для дітей із інтелектуальними порушеннями А. Колупаєва радить вдаватися до повторення, конкретного називання, використання різноманітних опор [5, с. 84]. Такими опорами можуть бути інтелектуальні карти. Цей різновид візуальної опори також може бути застосованим для всього інклюзивного класу, або ж учитель може розробити спеціальну карту для дітей з ООП, і з нею буде працювати асистент учителя. Інтелект-карта – це спосіб графічного позначення тем, що вивчаються на цей момент, з'єднання ключових слів системою стрілок або ліній, що підкреслюють зв'язки між ними. Інтелект-карти візуалізують, класифікують, структурують та виділяють зв'язки, залежності, причини та наслідки, допомагають структурувати складні теми, що підвищує ефективність запам'ятовування. Вони барвисті, засновані на асоціаціях та мають нелінійну структуру, що розходить від центру, тому вони не переобтяжують мозкову діяльність. Завдяки візуальному поділу інформації учні можуть швидше побачити зв'язки між темами та міжпредметні зв'язки. Пропонуємо для опрацювання теми «Синоніми» такі інтелектуальні карти.

Укладачі різних підручників, не порушуючи принципу науковості, по-різному подають інформацію про синоніми. Так, наприклад, у підручнику Н. Голуб і О. Горошкіної визначення синонімів не подано зовсім, у підручнику О. Авраменка – «синоніми – це слова, що звучать по-різному, але однакові або близькі за значенням» [1, с. 43], О. Семеног та ін. методом маркування виокремлюють,

що «синоніми – слова, різні за звучанням і написанням, але близькі або однакові за лексичним значенням» [10]. У підручнику О. А. Анохіної та ін. – «синоніми – слова, різні за звучанням та написанням, але однакові або близькі за значенням» [2, с. 45]. Отже, щоб учні засвоїли це правило варто, на нашу думку, подати його у вигляді інтелект-карти, наприклад,

Інтелект-карта «Поняття про синоніми»

О. Семенов та ін., визначаючи функцію синонімів у мовленні, вказують, що «синоніми допомагають: а) точніше висловити думку; б) уникнути повторів; в) зв'язати речення в тексті; г) зробити мовлення виразним, образним» [10, с. 26]. У підручнику О. Авраменка вказано, що «синоніми використовують • для пояснення інших слів, • для уникнення небажаного повтору того самого слова або спільнокоренових слів (тавтологія); • як засіб зв'язку речень у тексті; • для точнішого вираження думки, • як засіб підсилення у фольклорних творах [1, с. 44]. Підручник Н. Голуб та О. Горошкіної подає таке визначення ролі синонімів у нашому мовленні: «1) синоніми допомагають чітко, ясно, різнобічно висловлювати свою думку; 2) посилюють емоційне забарвлення тексту; 3) сприяють уникненню невиправданих повторів [4, с. 19]. Якщо учні навчаються за одним із цих підручників, то, на нашу думку, цей теоретичний матеріал можна адаптувати для ОПП у такій інтелект-карті:

Інтелект-карта «Роль синонімів в українській мові»

Учні з ОПП мають також знати, що за своїм спільним лексичним значенням синоніми об'єднуються в синонімічні ряди. У синонімічному ряді є ключове слово (тобто слово стилістично не забарвлене). Таку інформацію подають

підручники О. Авраменка та О. Семенова і колективу. У підручнику для учнів з ОПП така інформація відсутня, хоч укладачі подають вправи на підбирання синонімів та на вилучення із синонімічного ряду зайвого слова. Для того щоб учні краще засвоїли поняття «синонімічний ряд», пропонуємо таку інтелект-карту:

Інтелект-карта «Поняття про синонімічний ряд»

Висновок. Учителів та асистентів учителя, які працюють з учнями з ООП п'ятого класу, важливо дотриматися принципу наступності в освітньому процесі, оскільки чимало завдань, які потрібно вирішувати вчителям початкової школи, залишаються актуальними і в середній школі. Для збагачення словника кожної дитини необхідно адаптовувати навчальні матеріали для дітей з ООП. Різновидами адаптації є спосіб подання матеріалів, виконання та спрощення завдань. Під час роботи в класі можна використовувати ті самі методи роботи, що й з іншими дітьми, проте враховувати, що учні з легкою інтелектуальною недостатністю потребують більше часу на вдосконалення набутих навичок. Для учнів з ОПП під час вивчення теми «Синоніми» пропонуємо методичні прийоми маркування тексту, зменшення обсягу і кількості завдань, додавання довідкових слів для продовження синонімічних рядів, зменшення кількості рядів, кількості слів у кожному з них та добору слів із конкретним значенням, використання як візуальної опори інтелект-карт, які можуть бути застосованими для всього інклюзивного класу.

Перспективу дослідження вбачаємо в розробці практичних рекомендацій учителям української мови та літератури, які працюють в інклюзивних класах.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Авраменко О. Українська мова : підруч. для 5 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ : Грамота, 2022. 208 с. <https://surl.li/unqzob>
2. Анохіна О., Лященко В., Тороп К. Українська мова. 5 клас: підручник для осіб з особливими освітніми потребами (F 70). Київ : ТОВ «Видавництво Атлант», 2024. 256 с.
3. Блеч Г. О. Навчання української мови школярів з інтелектуальними порушеннями. *Діти з особли-*

вими потребами в освітньому просторі : зб. матеріалів V Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології «Діти з особливими потребами в освітньому просторі», 10–11 жовтня 2019 року. Чернігів, 2019. С. 19–22.

4. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. Українська мова : підр. для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2022. 256 с

5. Даценко І., Павлюк Р. Особливості адаптування навчальних завдань з української мови для учнів середнього шкільного віку з порушенням мовлення. DOI: <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2023.414>

6. Колупаєва А. А., Тараненко О. М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навчально-методичний посібник. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 304 с.

7. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів 5–10 класів з порушеннями інтелектуального розвитку : навч.-метод. посіб. / О. В. Чеботарьова та ін. Київ : ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2019. 120 с.

8. Стеблюк С. В., Хома О. М. Наукові підходи до методики навчання мовно-літературної освітньої галузі в контексті інклюзивної освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 66, т. 3. 2023. С. 222–226. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-3-32>.

9. Стеблюк С. В., Хома О. М., Сучасні підходи до навчання української мови у початковій школі. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 68, т. 2. 2024.

10. Українська мова. Підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти / О. М. Семенов та ін. Астон, 2022. <https://surl.li/nwutpe>

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 08.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025